

Załącznik 1

Materiał pomocniczy nr1

EtnoBryk

Dofinansowano ze środków
Urzędu Marszałkowskiego Województwa Śląskiego
w ramach programu
„EtnoBryk 2019”

Regionálny Instytut
Kultury w Katowicach

Regionálny Instytut Kultury w Katowicach
jest instytucją kultury Samorządu Województwa Śląskiego.

Załącznik 2

Materiał pomocniczy nr2

Załącznik nr 3

Strój bytomski. Dress Code

WSTĘP

Co to jest strój ludowy?

Do ubiorów zaliczone zostało wszystko to, co ówczesny człowiek wkładał na siebie jako okrycie ciała, czyli ubiory wierzchnie i spodnie, a także przedmioty, które tworzyły tzw. akcesoria ubioru, a więc biżuteria, nakrycia głowy, rąk, nóg, itp. Strój ludowy to określenie odnoszące się do odświętnego ubioru chłopskiego, strojnego, zdobionego, od którego różnił się prosty ubiór codzienny. Strój zakładany był z okazji święta czy uroczystości. Strój ludowy jest żywym elementem kultury.

Funkcj stroju:

- ▶ praktyczna, użytkowa – strój miał chronić przed chłodem, warunkami atmosferycznymi

FOTO PODPIS Fot. Kieckę wierzchnią zarzucano na głowę w czasie deszczu (fot. Muzeum Górnośląskie w Bytomiu) – chroniono w ten sposób przed deszczem także sam strój (wierzchnią, najdelikatniejszą i najdroższą warstwę).

- ▶ społeczna – strojem prezentowało się swoje bogactwo, pozycję społeczną, stanową, podkreślano specyfikę wykonywanego zawodu. Był to wyraz różnicowania wieku, stanu cywilnego i zamożności. Np. korale jako biżuteria miały bardzo dużą wartość. Trzy sznury koralów mogły mieć dawniej wartość czterech, a nawet pięciu ków. Korale były przedmiotem nie tylko transakcji, wchodziły w skład inwentarza, spadku, wiana, ale także świadczyły o pozycji społecznej zajmowanej

przez dane osoby oraz o wartości posiadanego majątku

- ▶ estetyczno-artystyczna – przez komponowanie elementów stroju czy ręczne wykonywanie zdobiei, np. haftów – kobiety wyrażały swoją wrażliwość na piękno i dawały upust artystycznym talentom
- ▶ regionalnego wyróżniania (wyodrębnianie) – strojem manifestowano poczucie więzi grupowej i wzajemnej łączności ze współmieszkańcami, przynależność do określonego regionu czy parafii
- ▶ rytualna – w dorocznej, rodzinnej i kościelnej obrzędowości ludowej strój podkreślał funkcję poszczególnych osób biorących udział w obrzędzie
- ▶ magiczna – np. noszenie koralików było podyktowane także względami natury magicznej, gdyż miały zapewnić zdrowie. U podstaw tego przekonania leżała szeroko rozpowszechniona wśród ludu wiara w moc czerwonego koloru, chroniącego od uroków

Wartość i znaczenie, i charakter stroju

Strój kompletowany był dużym nakładem kosztów i wysiłku, zgodnie z przyjętymi w danej grupie lokalnej zasadami i modą. Poszczególne części ubioru wykorzystywane były aż do całkowitego znoszenia. Odzież codzienna, której zadaniem była ochrona przed chłodem i osłona podczas wykonywanych prac, była szyta z samodzielnego materiału, używano lnianego białego płótna, ciemnego sukna oraz skór. Społeczność wiejska była samowystarczalna pod względem wytwarzania odzieży. Wiele zależało od dostępności surowców, rodzaju wykonywanych zajęć oraz wpływu środowiska naturalnego.

Ubiór odświętny, obrzędowy, szyty był z wysokiej jakości tkanin o specyficznej formie.

O tym, że odzież liczyła się jako wartość materialna, świadczy fakt, że wchodziła w skład wiana, czyli wyprawy dawanej dziewczętom wychodzącym za mąż, oprócz gotówki, żywego inwentarza, narzędzi gospodarskich, a także płótna i pościeli. Odświętne stroje wierzchnie, zarówno damskie jak męskie, szanowane, konserwowane i właściwie przechowywane służyły zazwyczaj nawet trzem pokoleniom. Na koniec przerabiane były na ubrania dziecięce, bądź prute na chodniki.

Widoczne były różnice w stroju zamożnych gospodarzy a uboższych mieszkańców wsi. Zamożni chłopcy mieli bogato zdobione stroje z lepszych materiałów. Najbiedniejsi w ogóle ich nie mieli. Także dzieci do około 12 roku życia w ogóle nie posiadały strojów. Poszczególne grupy wiekowe nosiły się w sposób dyktowany bardziej obyczajem niż modą. Na przykład zameżne kobiety nosiły czepce (symbol płodności, kojarzony z utratą „wianka”), ludzie starsi ubierali się w ciemne barwy.

Strój miał także charakter rytualny, był niezbędny w wielu obrzędach. Strój weselny pana młodego to strój odświętny zamożnego gospodarza ozdobiony bukieciem (tzw. woniaczką), wstążkami, szarfami, z których każdy element stanowił istotny symbol obrzędu. Panna młoda ubrana była w panieński strój ozdobiony wstążkami, a na głowie miała wianek wykonany z mirtu. Istotną rolę odgrywało właśnie nakrycie głowy – podczas oczepin przeplatano lub obcinano włosy pod czepiec.

Strój odgrywał także istotną rolę podczas pogrzebu. O stroju trumiennym decydował wiek zmarłego, jego stan cywilny oraz zamożność. W kulturze chłopskiej stroje pogrzebowe przez długi czas były białe. Młode osoby, zwłaszcza bez obrzędu przejścia (zmiany statusu na stan małżeński) chowano w stroju weselnym.

Bliższe zapoznanie się z ubiorem i jego formami uwidacznia, że zarówno kształt jak i materiał, zdobnictwo, kolorystyka poszczególnych elementów nie mogły być dowolne. Podlegały one pewnym od dawna ustalonym kanonom i wszyscy zobowiązani byli do ich przestrzegania. Występujące w strojach różnice stanowiły informacje o człowieku w kategoriach kulturowo-społecznych (ćwiczenie: jakie to informacje?). Były pewnego rodzaju znakiem, zakodowaną informacją, po rozszyfrowaniu której otoczenie dowiadywało się o przynależności stanowej danej osoby, jej sytuacji majątkowej, wieku, stanie cywilnym, pełnionej funkcji w społeczności itp.

Na wygląd stroju ludowego w XIX wieku wpływ miało kilka czynników:

- ▶ stulecia izolacji feudalnej; System folwarku pańszczyźnianego dotkliwie uciskał ludność wiejską. Miała na to wpływ ustawa zatwierdzona jeszcze w 1543 roku, w której ustalono, że żadnemu chłopu bez zezwolenia pana nie wolno opuszczać wsi. Tym samym ludność wiejska skazana była na kulturową izolację
- ▶ wpływ mody dworskiej oraz mundurów wojskowych (na przykład lampasy na męskich spodniach)

- ▶ zniesienie pańszczyzny i potrzeba manifestacji swojej tożsamości przez lud; Zmiany na korzyść chłopów przyniosły dopiero reformy uwłaszczeniowe, przeprowadzone w połowie XIX wieku. Przemiany społeczno-ekonomiczne pozwoliły na polepszenie sytuacji życiowej chłopów oraz na wzbogacenie odświętnych ubiorów chłopskich
- ▶ wpływ masowej i taniej produkcji fabrycznej

Strój a „sprawa polska”

Noszeniem stroju regionalnego manifestowano przynależność do narodowości polskiej. Ubiór chłopski był tutaj równoznaczny z ubiorem polskim. Do dzisiaj, na terenie od Cieszyna do Opola określa się w ten sposób tutejszy strój. Mówi o tym również szczegółowe nazewnictwo, jak na przykład wiązanie chustki purpurki na Polkę, buty polskie.

Wpływy mody europejskiej

Formy śląskich strojów regionalnych, które przetrwały do końca XX wieku, są odbiciem XIX-wiecznej mody – to ona je ostatecznie ukształtowała (czepce, chusty naramienne o tureckich wzorach¹, nadawanie spódnicom objętości krynoliny). Złożyły się na nie także elementy o prymitywnym kroju, szyte niegdyś, tkanin samodziślowych (np. ciasnocha, kabotek, fartuch, chusty naramienne i nagłowne); elementy stroju XVI- i XVII-wiecznego (np. kryzy, wutowane spódnice) oraz późniejszych. W męskim stroju bytomskim badacze doszukują się elementów mody fryderycjańskiej (2. poł. XVIII w.). Rodowodu elementów śląskiego stroju doszukuje się w modzie mieszczańskiej, dworskiej, podążającej za gustami całej Europy.

Wspólne elementy różnych kultur

Elementy stroju śląskiego były importowane z południa Europy (z Wiednia i Pragi: purpurki, wstażki) oraz z zachodu (z Francji przez Niemcy: chusty „tureckie”). W związku z tym często chustki czy inne fabryczne elementy są wspólne dla strojów ludowych innych regionów Polski i Europy. Chustkę nazywaną na Górnym Śląsku purpurka (w podobnym lub większym rozmiarze) odnajdujemy w stroju wilamowickim (mniejszość etniczna z Wilamowic koło Bielska-Białej), w stroju krakowskim, czy na Morawach (Czechy).² Z kolei chustka jedbówka używana w męskim stroju bytomskim do wiązania na szyi, w wielkopolskich strojach ludowych jest nazywana jedwabnica i służy do tych samych celów w strojach męskich oraz do obwiązywania czepców mężatek.³

Zmiany

Warto pamiętać, że strój ludowy nie był z góry narzuconym, skostniałym kanonem – stanowił odbicie wrażliwości jego nosicieli na estetykę mody wyższych warstw społecznych oraz na estetykę dostępnych na rynku produktów: tkanin, wstażek, biżuterii itp. Każdy pojawiający się element nabrał znaczenia – stawał się elementem stroju, więc symbolem lokalnej tożsamości, a ubierany np. przez mężatki, stawał się znakiem ich stanu cywilnego.

Można śmiało powiedzieć, że każde pokolenie wniosło do stroju i utrwaliło w nim coś ze specyfiki swego czasu; mógł to być np. gatunek materiału [...]; mogła to być forma lub element zdobniczy, nowa część odzieży, od[ębny] sposób wykonania, noszenia, zeszycia, zmieniona długość, a nawet sama nazwa.⁴

Czynnikiem hamującym zmiany w stroju – obok względów finansowych i ograniczeń oferty handlowej – była presja otoczenia. Środowisko rodzinne czy sąsiedzkie poddawało krytyce lub aprobowало i naśladowало zmiany. Obawa przed śmiesznością zmuszała do staranności w noszeniu stroju.

¹ Przykład obecności chusty tureckiej w XIX-wiecznej modzie Dzikiego Zachodu (zapatrzony w modę francuską) – pierwsze 48 sekund sceny kolacji z westernu „Szybcy i martwi”: <https://www.youtube.com/watch?v=uXwyXgLyim0>.

² Krakowiaczy (chusta przypięta na piersi mężczyzny po prawej): <http://polishcostumes.tumblr.com/post/169473416635/krak%C3%B3w-costumes-from-the-villages-of-mogi%C5%82a>;

Strój morawski (proszę zwrócić też uwagę na podobieństwo do paradnego stroju bytomskiego): <https://www.google.pl/url?sa=i&rc=t&q=&esrc=s&source=images&cd=&cad=rja&uac=t-B&ved=2ahUKEwiXq5TakeHjAhXBwqYKHtG7CpwQjRxB6BAGBEAU&url=http%3A%2F%2Fwww.amber-trail.cz%2Fpo%2Findex.php%3Frun%3Ddetail%26galerie%3D168&psig=AOvWaw2K3qlZZPVbAR-S9G5oVPSE&ust=1564730558239580>.

³ Stroje poznania (chustki na szyi mężczyzny, na czepcach kobiet): <https://regionwielkopolska.pl/kultura-ludowa/stroje-regionalne/stroj-bamberek-z-poznania.html>; https://regionwielkopolska.pl/pub/gallery/poznaj_wielkopolske_1293/stroj-biskupianski-czepiec-2-fot-adam-cieslawski-mnp-7-galeria.jpg;

https://regionwielkopolska.pl/pub/gallery/poznaj_wielkopolske_1292/stroj-szamatulski-2-fot-adam-cieslawski-mnp-galeria.jpg.

⁴ Za: Bazielich 1988, s. 29.

FOTO PODPIS Fot. powyżej: Czepiec buda jako przykład tego, że przygotowanie elementu odzieży oraz właściwe przechowywanie i noszenie ma duże znaczenie. Czepiec przed i po krochmaleniu:

Spośród męskich strojów górnośląskich, próbę czasu wytrzymał najlepiej strój bytomski, który zachował się, z wyjątkiem płaszcza, w niezmienionej formie. Bywa noszony podczas kościelnych procesji oraz uroczystych defilad, na przykład dożynkowych i jest z pewnością najlepiej identyfikowany z regionem.

Na Górnym Śląsku są jeszcze miejsca, gdzie przedstawicielki starszego pokolenia nie rozstały się do tej pory ze swoim tradycyjnym strojem. Jego ostoja w przemysłowej części Górnego Śląska jest przede wszystkim robotnicza wieś Dąbrówka Wielka, będąca obecnie dzielnicą miasta Piekary Śląskie oraz dzielnica Lipiny w Siemianowicach Śląskich. Kobiety te, nazywane chopionkami lub chlopionkami, noszą śląskie stroje od święta, a młodsze, także dziewczęta oraz mężczyźni wkładają je z okazji ważniejszych uroczystości, głównie kościelnych.

Nie zawsze stroje te są trafnie rekonstruowane, zdarza się też, że poszczególne części stroju są noszone nieprawidłowo, np.: galandy zarezerwowane dla dziewcząt i panien pojawiają się na głowach starszych kobiet albo wkładane są. na rozpuszczone długie włosy, w innym przypadku fartuch zamiast w pasie przykrywać -wierzchoł, wiązany jest pod spodem (naśladując strój krakowski).

Strój bytomski

Strój bytomski (od nazwy miasta) = strój rozbarski (od nazwy wsi Rozbark, obecnie dzielnicy Bytomia) = strój górzański (z gwarowej nazwy przemysłu kopalnianego — ludność ciągnęła do pracy „do gór”, czyli do kopalń) – został wyróżniony przez badaczy jako szczególnie żywotny, noszony na dużym obszarze, o długiej tradycji.

Współcześnie jest stereotypowo utożsamiany z Górnym Śląskiem czy województwem śląskim. Oryginalnie był formą reprezentatywną dla całej wschodniej części Śląska, należącej niegdyś do zaboru pruskiego. W kilku odmianach występował do drugiej połowy XX wieku w rejonie ziemi bytomskiej, raciborskiej i opolskiej.

Wschodnią granicę wyznaczała rzeka Brynica i Przemsza, na północy Mała Panew, na południe linia między Mysłowicami, Mikołowem i Pszczyną, a zachodnią załębiała się z zachodnim zasięgiem stroju raciborskiego.

Mężczyzna

Odzież codzienna wieśniaka jeszcze z pocz. XX w. w lecie składała się z:

- ▶ lnianej koszuli
- ▶ spodni przepasanych sznurkiem lub skórzanym paskiem

- ▶ słomianego kapelusza
- ▶ nogi były bose

Męski strój bytomski:

- ▶ płócienna koszula⁵, wpuszczona do spodni
- ▶ chustka jedbowka zawiązana pod szyją
- ▶ bruciek (bez rękawów)
- ▶ kamuzela (z rękawami)
- ▶ spodnie jelenioki (jeśli mniej zamożny – bizoki)
- ▶ buty kropy (jeśli mniej zamożny – sztyblety)
- ▶ kapelusz kania (w lecie) lub czapka tworząwa (w zimie)
- ▶ płoszcz (w zimie)

Mężczyzna ubrany po miejsku (po pańsku)

W związku z tym, że w XIX wieku mężczyźni częściej (od kobiet) pracowali poza domem, czy swoją miejscowością, męski strój ludowy uległ szybszemu zanikowi (niż strój kobiecy). Większość fotografii ślubnych z początku XX wieku przedstawia pary nowożeńców, gdzie Panna Młoda ubrana jest w strój chłopski, a Pan Młody po miejsku.

Niykere chopy, głównie „byamtry” (urzędnicy), co to musieli chodzić do roboty w „łoberhymdach” (koszulach), łoblykali „formetle”. Formetla to „er-zac” (namiastka) koszule, kero składała się z „kragla”, czyli kołnierzyka lub stójki, przodka, co wyglądoł jak „laclik” (śliniak), i „sztul-pow” (mankietów). Na to łoblykało się „westa” (kamizelka), a potym „szaket” (marynarkę). A wszystko „skuli” (z powodu) tego, coby „uszporować” (zaoszczędzić) na praniu, „bigłowaniu” (prasowaniu), „szkrobiyniu” (krochmaleniu), a i w szranku łostało wiyncy „placu” (miejsca).⁶

Kobieta

Do początku XX w. kobiecy ubiór do pracy przy gospodarstwie składał się np. z:

- ▶ ciasnochy
- ▶ płóciennego fartucha
- ▶ białej płóciennych chustki na głowie

Kobiecy strój bytomski:

Obfita kobieca sylwetkę budowało kilka warstw spódnic.⁷ Było to nawiązanie do modnej w XIX wieku krynoliny, a jednocześnie odzwierciedlenie kanonu urody kobiety: rubo Ślāzoczka to była gryfno Ślāzoczka!

Przykładowy strój galowy mężatki z Dąbrówki Wielkiej (ob. dzielnica Piekar Śląskich) z lat 20. XX wieku, noszony w ciepłej części roku:

- ▶ pończochy (białe, bawełniane)
- ▶ buty szpangszuły
- ▶ ciasnocha, halka lub inna bielizna
- ▶ watówka na lajbku

⁵ <https://muzeumslaskie.pl/pl/work/koszula-meska-mske376/>.

⁶ Fragment za: <http://katowice.wyborcza.pl/katowice/1,156347,20685329,pogodomy-se-po-slonsku-formetla-cypelmyna-i-ornklapy.html?disableRedirects=true>; Formetla zastępowala widoczny na zdjeciu koszułi gors: <https://www.strojezpasa.pl/wp-content/uploads/2012/06/1-1.jpg>.

⁷ http://merynka.pl/images/Slaskie_stroje_w_pigulce_b_cialo_15.jpg.

- ▶ spódnica szewiotka
- ▶ biała płócienna spódnica
- ▶ kabotek z kryzą, z koronką rękawów wywiniętą do góry (charakterystycznie dla Dąbrówki Wielkiej)
- ▶ plisowana kecka w kolorze kanonikowym
- ▶ czerwony wierzcheń
- ▶ 5 sznurów koralii (wyłożone na kryzę kabotka), do najdłuższego sznura niebieską wstążeczką przywiązywany charakterystyczny śląski krzyżyk.⁸
- ▶ fortuch (z jasnego jedwabiu, zawiązany na wierzchniu; spod oszewki fartucha z tyłu widoczne jest ozdobne obszycie wierzchnia)
- ▶ wstążka przewiązana w pasie (związana z tyłu w kokardę z opadającymi końcami)
- ▶ wstążka w miejscu wiązania kabotka pod szyją zawiązana w kokardę z opadającymi końcami.
- ▶ wstążka zawiązana z tyłu na krezie kabotka (w miejscu zapięcia koralii) zawiązana w kokardę z opadającymi końcami.
- ▶ włosy uczesane w okręckę
- ▶ chusta purpurka
- ▶ złote załośniczki
- ▶ makijażu brak

Inne warianty

Znakiem stanu cywilnego Ślązaczki w stroju bytomskim było nakrycie głowy w formie odpowiednio zawiązanej purpurki lub czepca (np. bytomskiej budy). Które z nich noszono – zależało od konkretnej miejscowości oraz od tego, czy była to żona bogatego gospodarza czy np. górnika.

Dla panien były zarezerwowane wieńce z mirtu lub galanda.

Niezależnie od stanu cywilnego, kobiecy strój bytomski występował w trzech podstawowych wariantach:

- ▶ z wierzchniem – strój galowy, najbardziej odświętny
- ▶ z merynka (razem z kabotkiem bez krezы wokół szyi⁹) m.in. na tańce
- ▶ z jakłą

Dodatkowo – do ozdoby lub dla ochrony przed chłodem – na ramiona lub na głowę nakładano różne chusty.

Słowniczek

W słowniczku wymieniono przykładowe nazwy. Te same przedmioty miały różne nazwy używane w różnych miejscowościach czy nawet rodzinach.

- ▶ białogłowa – staropolskie określenie kobiety; osoba nosząca chustę na głowie; nazwa określająca rodzaj materiału, z jakiego chusta została wykonana: białe płótno
- ▶ bizoki – spodnie do kostki z granatowego lub czarnego sukna, noszone w stroju bytomskim przez mniej zamożnych mężczyzn. Określenie gwarowe¹⁰
- ▶ bruciek – kamizelka z granatowego lub czarnego sukna, zdobiona czerwonymi i granatowymi detalami. Metalowe guziki były ozdobione motywami rolniczymi i myśliwskimi¹¹
- ▶ buda – potoczna gwarowa nazwa czepca budowego z kochmalonej bawełny, noszonego przez bogate górnośląskie

⁸ <https://muzeumslaskie.pl/pl/work/sztuczne-korale-krzyzykiem/>.

⁹ <https://muzeumslaskie.pl/pl/work/bluzka-kabotek/>.

¹⁰ <http://wiano.eu/images/pictures/0026400/0026201.jpg>.

¹¹ <http://merynka.pl/stroj-mski#>; <https://muzeumslaskie.pl/pl/work/kamizela-mske448/>

gospodynie w niektórych miejscowościach¹²

- ▶ chop (chłop) – gwarowe określenie chłopca lub mężczyzny
- ▶ chopiona, chopionka (chłopiona, chłopionka) – kobieta ubierająca się po chopsku (chlopsku). Określenie gwarowe
- ▶ ciasnocha – lniana bielizna kobieca o archaicznym kroju. Składała się pasa z ciasno opinającego piersi i doszytej do niego krótkiej spódnicy¹³
- ▶ formetla – wymienny element męskiej koszuli (gors) lub komplet składający się z gorsu, kołnierzyka i mankietów – jednorazowego użytku¹⁴. Także element umaszczenia zwierzęcia¹⁵. Określenie gwarowe
- ▶ fortuch (zopaska) – fartuch. Szeroki na tyle, by spódnica od przodu nie była widoczna, równy jej długości. Był ozdobą, ale i pełnił funkcję praktyczną: zasłaniał rozporek, który w spódnicy znajdował się z przodu. Wybór tkaniny, kolorystyki i wzoru wynikał z okazji, pory roku oraz statusu społecznego noszącej. Najczęściej fortuchami nazywano te jedwabne¹⁶, a zopaskami te z prążkowanego płótna (zopaski pisiatel¹⁷). Określenie gwarowe
- ▶ galanda – rodzaj wieńca dla panny, wykonany ze świecidełek, koralików i sztucznych kwiatków. Nad czołem często umieszczano pojedynczą, dużą czerwoną różę. Określenie gwarowe¹⁸
- ▶ gunia – wierzchnie okrycie męskie Górali Śląskich. Z samodzielnego sukna, o kroju poncha poprzecznego. Długie do kolan, noszone na ramionach lub zarzucane na jedno ramię¹⁹. Określenie gwarowe
- ▶ jakła – podobna do dzisiejszego żakietu, z długimi rękawami, zapinana pod szyję. Noszona przez kobiety całym Śląsku w lokalnych odmianach od końca XIX w. Szyta z różnych tkanin, w zależności od okazji i pory roku. Biała płócienna jakła z kolorowymi haftami noszono na Boże Ciało i w letnie niedziele. Najbardziej elegancka, np. do ślubu, była jakła uszyta z czarnego jedwabiu. W zimne dni noszono jakle uszyte z aksamitu. Określenie gwarowe²⁰
- ▶ jedbowka – kwadratowa jedwabna chustka produkcji fabrycznej, wiązana pod kołnierzem koszuli przez mężczyzn w stroju rozbarskim²¹
- ▶ jelenioki (skórzoki) – spodnie z irchowej skóry jelenia zafarbowanej na żółto, do kolan, wpuszczane do butów z cholewami, noszone przez zamożnych gospodarzy²²
- ▶ kabotek – płócienna biała bluzka sięgająca pasa o archaicznym kroju (z samych prostokątów). Buflaste rękawki do łokcia są wykończone koronką. Zakładany pod keckę. Ten noszony wierzchnia miał kryzę wokół szyi. Określenie gwarowe²³
- ▶ kania – czarny kapelusz filcowy z szerokim, noszony latem przez mężczyzn w stroju bytomskim. Określenie gwarowe. Także nazwa grzyba o dużym kapeluszu²⁴
- ▶ kamuzela – kurtka z długimi rękawami uszyta z czarnego lub granatowego sukna, zdobiona czerwonymi i granatowymi

¹² http://merynka.pl/images/OFERTA/1_damskie_zestawienia/nr_1-08.JPG;

http://merynka.pl/images/OFERTA/1_damskie_zestawienia/nr_1-09.JPG.

¹³ <https://images.app.goo.gl/D26hXCE3ABJE4YH06>.

¹⁴ Zob.: Bazieliń 2017, s. 61, 315. Por.: <http://katowice.wyborcza.pl/katowice/1,156347,20665329,pogodomy-se-po-slonsku-formetla-cypelnymca-i-ornklapy.html?disableRedirects=true>; Formetla zastępowała elementy koszuli widoczne na zdjęciu: <https://www.strojezpasia.pl/wp-content/uploads/2012/06/1-1.jpg>.

¹⁵ Koty i psy z fotmetlami:

<https://na-pulpit.com/zdjecia/wasiki-czarno-bialy-kot-biale.jpeg>;

http://www.koty.org.pl/zdjecia/dodane/14851_Kot-pospolity.jpg;

https://st.depositphotos.com/2630737/3754/1/950/depositphotos_37541377-stock-photo-black-and-white-puppy-on.jpg;

<https://pixabay.com/pl/photos/czarno-bialy-szczeniak-zrobic-pies-3980056/>.

¹⁶ <http://merynka.pl/fortuchy#>.

¹⁷ <http://merynka.pl/fortuchy#>.

¹⁸ <http://merynka.pl/home#>;

<http://merynka.pl/home#>; Zob. Szoltysek 2005, s. 48–49; Muzeum Miejskie im. Maksymiliana Chroboka w Rudzie Śląskiej, sygn. MMRSI./ Et. 2305.

¹⁹ Za: Bazieliń 2017, s. 216;

http://harnam.pl/wp-content/uploads/2015/07/MG_7901.jpg;

<https://pl.wikipedia.org/wiki/Gunia>.

²⁰ <http://merynka.pl/jakle#>;

<http://merynka.pl/jakle#>;

<https://muzeumslaskie.pl/pl/work/kaftan/>.

²¹ <http://wiano.eu/images/pictures/0026200/0026199.jpg>.

²² <https://muzeumslaskie.pl/pl/work/spodnie-jelenioki-mska3953/#>.

²³ <http://merynka.pl/kabotek#>;

<https://muzeumslaskie.pl/pl/work/bluzka-kabotek/>;

<http://wiano.eu/images/pictures/0026200/0026185.jpg>.

²⁴ <http://wiano.eu/images/pictures/0026200/0026198.jpg>.

detalami. Metalowe guziki ozdobione motywami rolniczymi i myśliwskimi²⁵

- ▶ kanonikowy kolor – fioletowy, najbardziej popularny kolor kecki w stroju bytomskim. Nazwa pochodzi od kolorystyki stroju kanonika²⁶. Jeśli fundusze pozwalały, chopionka miała kecki w różnych kolorach na każdą okazję lub np. ubierała różne kolory naśladowując rytm kalendarza liturgicznego. Określenie gwarowe
- ▶ kecka (kiecka) – składała się z długiej, suto marszczzonej spódnicy przyszytej do lajbika. W stroju bytomskim góra kecki pozostawała zawsze zasłonięta – albo wierzchniem, albo merynką, albo jaklą. Określenie gwarowe²⁷
- ▶ kecka połówkowo – spódnica wykonana z innej tkaniny niż białe płótno – w stroju galowym noszona pod kecką, budująca objętość dołu stroju. W mniej odświeżonych wariantach była zakładana jako wierzchnia warstwa. Określenie gwarowe
- ▶ kielbasa – płócienny walek z miękkim wypełnieniem, noszony w pasie. Poszerzała kobietę w biodrach, jednocześnie pomagała utrzymać na miejscu ciężkie spódnice. Określenie gwarowe. W znaczeniu potocznym rodzaj wędliny²⁸
- ▶ kropy – buty z wysoką cholewą²⁹ noszone do spodni jelenioków
- ▶ merta (myrt) – mirt. Roślina o drobnych ciemnozielonych listkach tradycyjnie uprawiana w doniczkach. Z jej gałązek wykonuje się wianuszki i wiązanki doczepiane np. stroju przy chrzcie, I Komunii Świętej, ślubie, do gromnicy. Wykonywano z niej wieńce np. dla śląskiej Panny Młodej lub dla śląskiej panny na procesję. Określenie gwarowe³⁰
- ▶ merynka (merinka) – welniana chustka w jasnym kolorze. Ubierana zamiast wierzchnia, razem z kabotkiem bez krezy wokół szyi – na przykład na tańce. Określenie gwarowe³¹
- ▶ odzież – zespół części ubioru z okryciem głowy i kończyn
- ▶ okręcka – dwa warkocze owinięte wokół głowy. Fryzura pod purpurkę. Określenie gwarowe³²
- ▶ okręcka ścisła – dwa warkocze uformowane w mały wianuszek z tyłu głowy. Fryzura pod wieniec. Czasem wtykano w nią szpangę. Określenie gwarowe³³
- ▶ płoszcz (suknia) – faldzista sukmana, długa do połowy łydki, szyta z granatowego lub czarnego sukna, ze stojącym kołnierzem. Zdobiona granatowym sznurkiem. Noszona w zimie na kamuzolę przez mężczyzn w stroju bytomskim.³⁴
- ▶ purpurka (żurok) – czerwona bawełniana chustka noszona na głowie przez niektóre mężatki, np. żony górników. Nasunięta na czoło, wiązana z tyłu na różne sposoby – charakterystyczne dla różnych miejscowości. Była produkowana na skalę przemysłową w drukarniach perkalu m.in. w Austrii, skąd była eksportowana i wykorzystywana np. w strojach ludowych na terenie dzisiejszych Czech i Polski. Określenie gwarowe³⁵
- ▶ regionalny strój – noszony w regionie, którego granicami są wsie, poza którymi miejscowa ludność ubiera się inaczej. Wytłacza ją konkretna etnograficzna grupa ludności, związana wspólnotą językową, plemienną, utożsamiającą się z miejscem urodzenia i wychowania oraz kontynuacja zwyczajowych tradycji i całokształtu kultury. Ponadto poczucie odrębności w stosunku do grup sąsiednich. Istotna jest więc kulturowa
- ▶ samodział – tkanina wykonywana samodzielnie, na domowych krosnach. Np. tkanina ze lnu z własnej uprawy lub z wełny własnych owiec. Przeciwnieństwo tkanin fabrycznych, produkowanych na skalę przemysłową, kupowanych w handlu obwoźnym czy sklepach
- ▶ spodnica – spódnica. W stroju bytomskim długa do kostek, szerokości ok. 5 metrów. Przyszyta do lajbika tworzy keckę. Określenie gwarowe³⁶

²⁵ <http://merynka.pl/stroj-mski#>;

<https://muzeumslaskie.pl/pl/work/kaftan-kamzela-mskel448/>.

²⁶ Kecka kanonikowo: <http://merynka.pl/kecki-wierchnie#>;

Strój kanonika: https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Canons_-_choir_dresses.svg.

²⁷ Jedwabna czarna kecka <http://merynka.pl/kecki-wierchnie#>; z jaklą z tego samego materiału tworzyła zestaw nazywany babskim ancugiem <http://merynka.pl/home#>.

²⁸ Patrz: Bazieli 2002, s. 67.

²⁹ <https://muzeumslaskie.pl/pl/work/buty-meskie/>.

³⁰ <https://muzeumslaskie.pl/pl/work/wianek-mirtowy-ramie/>;

<https://sprzedajemy.pl/mirt-merta-komunia-chrzczyny-roczek-wesele-kwiatki-wianek-bojszowy-2-ald289-nr55519538>;

<http://czasemancypantek.pl/w-salonie/moda/137-suknia-slubna>.

³¹ <http://merynka.pl/home#>.

³² Po prawej: http://merynka.pl/images/Slaskie_stroje_w_pigulce/obraz085.jpg.

³³ Po lewej: http://merynka.pl/images/Slaskie_stroje_w_pigulce/obraz085.jpg.

³⁴ <http://wiano.eu/images/pictures/0026400/0026204.jpg>;

<http://wiano.eu/images/pictures/0026400/0026205.jpg>.

³⁵ <http://merynka.pl/home#>.

³⁶ przykład <http://merynka.pl/spodnie-kecki#>.

- ▶ spodek – spódnica zakładana pod spód, budująca objętość dołu stroju. Określenie gwarowe. Potocznie talerzyk pod filiżankę, UFO lub znana hala widowiskowa w Katowicach
- ▶ strój – ubiór odświętny, uroczysty, obrzędowy, bogaty i elegancki; ubiór kosztowny, choćby i niegustowny staje się strojem
- ▶ szczoteczka (plisborta) – włochata taśma, którą obszywano dolny brzeg spódnicy dla ochrony przed zabrudzeniem i otarciem³⁷
- ▶ szewiotka – welniana plisowana spódnica w kolorze buraczkowym, w dole obszyta trzema wąskimi czarnymi aksamitkami. Szerokości 5 metrów. W stroju galowym noszona np. jako trzecia warstwa od góry (pod kecką wyірchnią i płócienna spodnica, a na watówce). Z kolei w niedzielne popołudnie mogła być noszona na wierzchu, do kompletu z jakłą i szti-karajowym fartuchem. Określenie gwarowe³⁸
- ▶ szpanga – podłużna owalna blaszka z tłoczonym wzorem, wpinana do włosów uczesanych w ścisłą okrękę. Określenie gwarowe³⁹
- ▶ szpangszuły – płytke kobiece buty, zapinane na pasek w kostce. Popularne w modzie europejskiej lat 20. XX w., także w stroju śląskim w tym okresie. Określenie gwarowe
- ▶ szpigel – określenie gwarowe, pochodzi od niemieckiego słowa Spiegel = lustro. Patrz: turecka chusta.
- ▶ sztikerajowy fartuch – fartuch uszyty z dziurkowanego białego płótna haftowanego fabrycznie. Zakładany np. w niedzielne popołudnia. Określenie gwarowe⁴⁰
- ▶ sztyblety – buty do kostek z gumowymi klinami po bokach. Noszone przez mężczyzn do spodni bizoków w stroju rozbarskim. W historii mody XX wieku spopularyzowane przez członków zespołu The Beatles.⁴¹
- ▶ śpik – element galandy w formie wisiorka (kilka koralików nawleczonych na nitkę). Określenie gwarowe Potocznie zwisająca w formie kropli wydzielina z nosa⁴²
- ▶ turecka chusta (szpigel) – chusta z arabeskowym wzorem w kolorach czerwono-pomarańczowo-żółtym lub zielono-żółtym⁴³. Na środku posiada często czarne pole, stanowiące punkt symetrii wzoru. Mniejsze chusty tego rodzaju były noszone na głowie i wiązane pod brodą. Największe osiągały rozmiar 3 x 1,5 metra i po złożeniu były zarzucane na ramiona. Określenie gwarowe⁴⁴
- ▶ tworzówka (tchórzówka) – okrągła czapka z chwastem na aksamitnym albo sukiennym denku (granatowym albo czarnym), przysłoniętym szerokim otokiem z futra tchórza. Używana w ziemie do płaszcza przez mężczyzn w stroju rozbarskim⁴⁵
- ▶ ubiór – podstawowe elementy; mniej więcej to samo, co garderoba (odzież wierzchnia, nie bielizna). Zabezpiecza użytkownika przed warunkami klimatycznymi bądź ułatwia mu wykonywanie czynności produkcyjnych, a przynajmniej ich nie utrudnia⁴⁶
- ▶ unterlok – halka, rodzaj spodnicy. Szyta z białego płótna, wykończona koronką. Krochmalona tak, żeby postawiona na podłodze stała samodzielnie. Noszona w stroju galowym pod kecką wyірchnią. Jeśli chciało się usiąść, podnosiło się spódnice wierzchnią i siadało się na odsłoniętej białej warstwie. Określenie gwarowe⁴⁷
- ▶ watówka – watowana spódnica przyszyta do lajbika. Gruba i sztywna. Budowała objętość dolnej części kobiecego stroju, nawiązując do formy XIX-wiecznej krynoliny. Określenie gwarowe
- ▶ wiercherń (babski brzuślek) – kobieca kamizelka, najczęściej z czerwonego sukna, obszyta niebieską wstążką wokół dekoltu i dolnych brzegów z tyłu. Zapięcie ze złocistymi guzikami, obszyte zielonymi i żółtymi sznureczkami zakończonymi frędzelkami. Noszony w stroju galowym, zakładany na lajbik kecki. Określenie gwarowe⁴⁸

37 <https://liturgiczny.pl/szczotka-do-sulanny-4-metry-kolor-czarny>; <http://www.lentapasmanteria.pl/wyroby.php?c=602>.

38 <http://merynka.pl/spodnie-kecki#>; <http://merynka.pl/home#>.

39 Bazieli 2017, s. 325.

40 <http://merynka.pl/fortuchy#>.

41 <https://pl.wikipedia.org/wiki/Sztyblety>.

42 <https://sjp.pl/spik>;

43 http://merynka.pl/images/Slaskie_stroje_w_pigulce/sdc10135.jpg.

44 http://merynka.pl/images/Slaskie_stroje_w_pigulce/b_cialo_19.jpg.

45 <http://wiano.eu/images/pictures/0026200/0026197.jpg>.

46 Kantor 1982, s. 78.

47 <http://merynka.pl/spodnie-kecki#>.

48 <http://merynka.pl/gorset-slaski-wierchen#>; <https://muzeumslaskie.pl/pl/work/gorset-wierchen/>.

<http://merynka.pl/gorset-slaski-wierchen#>.

- ▶ załościczki – kolczyki, np. w formie złotych kółek, koralowych oczek. Popularne były też złote tzw. koszyczki, które wedle zwyczaju dziewczyna otrzymywała od narzeczonego. W nawiązaniu do kolczyków także nazwa wyrostków na szyi kozy (będącej przed II wojną światową popularnym i cenionym na Górnym Śląsku zwierzęciem przydomowym). Określenia gwarowe⁴⁹

Bibliografia

Literatura o strojach ludowych:

- ▶ Bazielić Barbara, Strój rozbarski, SERIA: Atlas polskich strojów ludowych, cz. III: Śląsk, z. 5, Wrocław 2002
- ▶ Bazielić Barbara, Śląskie stroje ludowe, Katowice 1988
- ▶ Bazielić Barbara, Z bliska i z oddali. Stroje ludowe na Śląsku, 2017
- ▶ Ludowe tradycje. Dziedzictwo kulturowe ludności rodzimej w granicach województwa śląskiego, praca zbiorowa pod red. B. Bazielić, Wrocław–Katowice 2009
- ▶ Marcinkowa J., Sobczyńska K., Byszewski W.: Folklor Zagłębia Dąbrowskiego, Warszawa 1983
- ▶ Michalczyk Maria, Kiecki, gunie, modrzyńce... Stroje ludowe na Górnym Śląsku, Katowice 2001
- ▶ My i nasi sąsiedzi. Stroje ludowe w województwie śląskim. Wystawa maj–październik 2007, oprac. Maria Lipok-Bierwiazzonek, Tychy 2007
- ▶ Szoltysek Marek, Ślązoczki piykne są!, Rybnik 2005
- ▶ Rok Regina: Częstochowski strój ludowy, Częstochowa 1998
- ▶ Zatrzymane w czasie. Katalog fotografii dokumentalnej w zbiorach Muzeum Śląskiego, oprac. Danuta Kowalik-Dura, Katowice 2007

Literatura o funkcjach stroju:

- ▶ Banach Andrzej, O modzie XIX wieku, Warszawa 1957
- ▶ Bittner-Szewczykowa H., Odzież chłopska jako dobro majątkowe, „Polska Sztuka Ludowa”, XXX, 1976, z. 1, s. 5–15
- ▶ Kantor Ryszard, Ubiór, strój, kostium: funkcje odzienia w tradycyjnej społeczności wiejskiej w XIX i w początkach XX wieku na obszarze Polski, Kraków 1982, Rozprawy Habilitacyjne – Uniwersytet Jagielloński, nr 62, pod red. A. Zambrzyckiej-Kuchanowicz, Kraków 1982
- ▶ Kutrzeba-Pojnarowa A., Ubiór i strój ludowy jako wyraz poziomu produkcji, pozycji społecznej i upodobań estetycznych jego nosicieli i wytwórców, „Polska Sztuka Ludowa”. R. XXX: 1976, z. 1, s. 3–4
- ▶ Lasota E., Ubranie jako komunikat społeczny [w:] Komunikowanie się we współczesnym świecie, pod red. B. Kaczmarka, K. Markiewicz, Lublin 2003
- ▶ Mulvey K., Richards M., Kanony piękna. Zmieniający się wizerunek kobiety 1890–1990, [przeł. B. Mierzejewska], Warszawa 1998

Internet:

- ▶ <https://muzeumslaskie.pl/pl/wyszukiwarka-zbiorow/>
- ▶ merynka.pl
- ▶ <http://naludowo.pl/kultura-ludowa/odziez-i-stroj-w-kulturze-tradycyjnej-ludowy-odswietny-codzienny-role-elementy.html>

⁴⁹ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f3/Coat_with_unusual_horns.jpg; <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f5/Saenenziege.jpg>; http://merynka.pl/images/Slaskie_stroje_w_pigulce/p6160122.jpg